

УДК 811.161.2'373.21

Г. І. Мельник

ТОПОНІМ *УКРАЇНА* В ПОЕЗІЇ Є. МАЛАНЮКА АМЕРИКАНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Стаття присвячена аналізу топоніма «Україна» в поезії Євгена Маланюка американського періоду. Поетоніми найкраще виявляють свою багатифункціональну сутність саме в поезії, де вони, насамперед завдяки літературному роду, специфіці, мають, по суті, необмежені можливості щодо конотування, змістового та експресивного наповнення.

Ключові слова: онімія, ідіостиль, Євген Маланюк, топонім Україна.

У 1949 р. Євген Маланюк відплив у свою другу еміграцію — з Європи в Америку. Іноді її називають третьою, рахуючи другою еміграцією його швидкий виїзд у 1945 р. з Чехії до Німеччини на чотири роки таборового життя. Цей від'їзд зумовлювався передусім тим, що за списками СМЕРШ його мали знайти і знищити [3: 21–22]. Але переїзди по Європі поет відбував не раз — Подебради (Чехія), Варшава та ін. А тут він змінив материк, оточення, спосіб життя. 1949–1968 рр. стали новим, досить плідним періодом його життя, коли тільки в галузі поезії (а були ж і важливі аналітичні, публіцистичні роботи) вийшло за життя поета п'ять збірок і шоста — «Перстень і посох» — у 1972 р. у Мюнхені. У Маланюка не було в житті такого періоду, коли він «пише вірші, та все гірші, та все гірші, та всі, як один». Зростання майстерності тривало все життя. Переїзд Маланюка до Америки прийнято розглядати в літературознавчих працях саме як другу еміграцію [12]. У своїх «Нотатках» цей переїзд називає так і сам поет.

Перша збірка Є. Маланюка «Влада», що вийшла в США у 1951 р., наймення **Україна** не згадує жодного разу. Поет ніби повертається до наявного в перших збірках свого табування оніма Україна. Україна у «Владі» є, й у великій кількості, але з описовим, переважно займенниковим найменням. У поемі «Побачення» Василь Тютюнник, «аскет і лицар», який «завжди бачив сяйвний лик Мадони-України» [9: 266], говорить поетові: «*Отже знов, / Поручнику, на нашу батьківщину / Війне вогонь вже близької війни*» [6: 385]. У вірші «**Батьківщина**» автор

розмірковує, хто в Україні переможе — Європа чи Азія: «*Як до Тебе протоптати тропи? / В сивій млі спостерегти мету? / Чи ж пропалить синій жар Європи / Азії проказу золоту?*» І далі — знову проклинати чи ні: «*Що ж Тобі — прокляття чи осанна? — / Мертві звуки, неживі слова*». Поки що Європу, конкретно готику нагадують тільки тополі: «*Твій єдиний готик — / Повстають жертвовники топіль*» [6: 373]. Цей вірш цілком міг би одержати назву «Україна», але поет так не вчинив. Знову діє табу. В іншому вірші, розташованому поряд: «*О, як забудь Тебе, єдину в світі! [...] Моя весна. Моя, моя Земля!*» [6: 372]. Займенники **Ти**, **Твій**, орієнтовані на Україну, зустрічаються і в інших місцях збірки.

Наступною поетичною книгою Маланюка стала поема «П'ята симфонія», видана в 1954 р. у Філадельфії. Хоч поема присвячена бойовим діям українського війська в захисті незалежності України у 1919 р. в районі Крем'янця, назва **Україна** з'являється тут лише раз у польському епіграфі до VII розділу «Ноктюрн»: «*Drzy Ukraina bodiakiem*», що має підпис «Польська поетка» (хто конкретно, зазначає сам Є. Маланюк у коментарі до поеми, автор забув [6: 639]). Вільний переклад поетичного виразу — «Україна намагається вивільнитися».

У тому ж 1954 р. у Нью-Йорку вийшла книга Євгена Маланюка «Поезії в одному томі», де окремий розділ містив нові, раніше не публіковані вірші і називався «Проща». Фактично «Проща» — наступна збірка віршів поета. Вони раніше не публікувалися, але, судячи за вказаними датами, написані, як це поет практикував і в інших своїх збірках, у різні часи. У виданні Т. Салиги 1992 р., де датується 79 творів, найбільше — 39 — написано в 1940-х рр. (серед них тільки в 1944 р. — 17 віршів), далі йдуть 1920-ті рр. (16 віршів), 1930-ті рр. (15 віршів) та 1950-ті рр. (9 віршів). Серед них наймення **Україна** вживається двічі. У вірші 1936 р. «Над Дністром», що написаний у Заліщиках (тоді це була Польща), говориться про «**чорну Україну**»: «*Мій вітре простору, заграй же / Про молодість і даль! Повій, / Повій на чорну Україну, / Де вод і зор давно чортма, / Де кожен рік, де кожна днину / Бездонна поглина тюрма*» [6: 413–414]. Епітет **чорна** не вказує на колір і не дає оцінки. Він говорить про страждання, про тяжку долю, про бездонну тюрму. Тут, на Дністрі, — теж Україна, але не чорна. У вірші «Друге посланіє», створеному 30 червня 1944 р., поет намагається розібрати-

тися, чому Україна так страждає. Згадується і «недівоча пристрасть Мотрі», й інші подібні речі, але — і це головне — твердо формулюється: «*Та ти — не виграшка природи, / Не примха лиш земних стихій — / Ти не загинеш, мій народе, / Пісняр, мудрець і гречкосій*». Фінал: «*І небо сходить на країну / Крізь зойк заліз, крізь звіра рик, / Крізь дим руїни --- / — Україну / Новий узріє чоловік*» [6: 423]. Вже й узрів і 20 років зріє, але це — не зовсім те, про що мріяв Маланюк... Тижнем пізніше, 7 липня 1944 р., поет у вірші «Ісход II» знову розмірковує про долю, про життя України, звертається до неї тільки займенниково (**Ти, Твій** з великої літери): «*Деся рідний вітер гне / Твоїх топіль високі решти / [...]/ Чи ж затаїш, чи збережеш Ти / На дні ярів, у галявах дібров / Твій тихий рай / І сонцем н'яну кров?*» Це — пейзажний фрагмент. А ось кваліфікаційний: «*Ти залишилася за обр'ями миль, / І ось тепер Ти — привид і примара*» [6: 402]. «Привид і примара» — то не в натурі, а в душі поета, то суб'єктивне. І сутність — знову ж таки в епітеті **чорний**: «*І довга путь ось стелиться в безкрай — / Її не відвернуть, її не стерти, / Бо лиш вона веде в Твій чорний рай / З пустелі самоти і смерті*» [6: 403]. Тут прикметник **чорний**, що є епітетом до слова **рай**, не є еквівалентом вже розглянутої «чорної України». Можна припустити, що це оцінка (скептична оцінка!) триумфальних творів українських радянських письменників про звільнення всієї України від німецьких загарбників. У збірці згадується ще, як «*У безумі сліпої битви / Губився тихий голос Твій*» [6: 420]. І як остаточна і категорична констатація: «*Ніхто й ніщо нас не розлучить з Нею, / Ніхто й ніщо наш дух не встерече*» [6: 483]. Це вже написано в Америці у 1954 р.

Серед виданих в Україні фрагментів збірки «Остання весна» (1959) ім'я **Україна** не згадується жодного разу, але тим не менш у збірці вона широко представлена. Поет запитує в 1954 р.: «*Як навчитися маєш — забути Єдину? / Розрубати тугу пуповину вузла*» [6: 507]. А відповідь сформулював для себе ще в 1925 р.: «*Ні, не забудь святі родинні узи*» [8: 179].

Те саме в збірці «Серпень» (1964). При відсутності назви **Україна** вона тут присутня в багатьох віршах. Разом з гнітючим настроєм в Америці, особливо в перші роки «другої еміграції», з'являються й гнітючі думки про Україну: «*Ти гинеш, гинеш разом з Нею, / Самотній гасне спів*» [6: 518]. Найліпше підтримують згадки — знову ж про Україну: «*А на столику дихав чебрець. / ...І виворожував — з п'їтьми літ — /*

Дідизну, степ, Синюху / [...] / І розкривались серця, і навіть папороть розквітала, / І той квіт / Був — любов» [6: 527].

У цьому плані на особливу увагу заслуговує вірш «Голоси». До поета «пливуть день і ніч голоси. / То не пісня, не поклик, не клекіт. То зойк незбаганий — / Як останнє зітхання з останніх сил». А далі геніальний коментар: «Відчуваєш одне лиш: крізь роки, події і дати / Хтось болючо-близький, — хтось, хто мусів загинути, — ось зацілів!» І могутній фінал: «Скалічено й зганьблено тіло твоє, **Батьківщино**, / Та майбутніми бурями **дихає Дух**» [6: 549]. А найголовнішою у цьому вірші є дата: 15. III. 1963. Це ж шістдесяті роки! Це ж початок шістдесятництва, славетної епохи української літератури! Євген Маланюк почув, відчув цей тектонічний зсув українського Духу і сказав про це своїм безсмертним віршем. Поезію шістдесятників Маланюк виділив і високо оцінив одним з перших [5]. А як геніально високо він оцінив Ліну Костенко та її однодумців [4: 342–346], Василя Симоненка [9: 342–345; 345–350]!

У збірці «Перстень і посох» (1972) є, як і в поемі «П'ята симфонія», назва Україна польською мовою у прекрасних словах Юліуша Словацького, що фігурують у третій частині вірша «Без присвяти» і записані під текстом вірша: «*Boże, kto cię nie widział w Ukrainy błękitnych polach!*» [6: 590]. У текстах же самого Євгена Маланюка Україна з'являється багаторазово, але без своєї назви. Поет продовжує її уникати, уживаючи займенники другої особи або слово **Батьківщина** — те й те з великої літери. Пор.: «*Так. Без Тебе повільна, нестямна загибель, / Батьківщино моя, Батьківщино німа! / Навіть гіркість в черствому щоденному хлібі / Мстить, нагадуючи, що Тебе нема*»; про канадських українців, після відвідин Канади: «*Південні очі, як вікно / У Батьківщину. Рук смаглявих / Жагучий стиск [...] / Так втілилася Батьківщина / В уста, в шаблі крилатих брів*»; «*Ні, хай буду чорним ротом чорної / Виклятої, але — Батьківщини*» [6: 566, 587, 589].

Слід зупинитися ще на одній історичній згадці України: «*Так вежа закруглилася у сферу, / А Мікра Росія — в архіпелаг, / Оточений жорстоким морем степу*» [6: 567]. М. Старовойт у примітках до збірки подає лише: «**Мікра Росія** — Малоросія» [11: 645]. Це — мало, а тому й неточно. **Мікра Росія**, на відміну від Малоросії, — це епоха побудови Київської Русі, яка всупереч «морю степу» значно виросла, в основному на Північ, виділивши зі свого етнічного складу людність, що

розселялася на Півночі, ставши згодом за Прип'яттю **Білорусією**, а за Десною — **Росією**. **Мікра Росія** — це джерело, звідки пішла вся східнослов'янська людність. Ця назва тотожна згаданій перед тим у тому ж творі («Глава з поеми «Схід Європи») назві **Княжа Русь**: «*Так виросла, як вежа, Княжа Русь / Над Диким Полем просторів поземих, / І циркуль влади свій державний круг / Закреслював могутніше і ширше...*» [6: 567].

А в мріях поета Україна — все ж передусім мала рідна Батьківщина: «*І все частіш пригадується синь / Херсонщини, дитинства краєвиди, / Стихія степу, сонячна Синюха, / Граніти скель і вітер верховий*» [6: 598].

Збірка «Чорні вірші» опублікована останньою, у 1996 р. Але готувалася вона як п'ята і мала вийти після «Земної Мадонни», коли поетичні емоції Маланюка вирували навколо втраченої державності України. У збірці назва Україна не вживається жодного разу, але тема України звучить тут майже в кожному творі. Поет, можна сказати, виділяє три пов'язані напрямки своєї гострої критики — 1) українська еліта, 2) український характер, 3) Україна в цілому.

1. Українську еліту поет оцінює украй негативно: «*Здається, нібито боролись, / А глянть: отара втікачів. / На чорта їм варязький голос, / Сталевих слів дзвінкі мечі? / [...] / А то ще затички — Тичини, / Прем'єри Гаркунівських труп, / Що їхньому чуттю вітчизни / Позаздрить міг би тільки труп*» [7: 28–29]. **Тичина** для Маланюка став «затичкою» ще в 1925 р., коли написано цей вірш. Утім, «пофарбована дудка» датується ще раніше — 1924 р. Таких «затичок» в Україні розвелось багато — прізвисько **Тичина** вжите в множині. А «прем'єри **Гаркунівських труп**» ідуть від Володимира Винниченка, який «створив образ антепренера **Гаркуна-Задунайського**, що є уособленням провінційності та «малоросійства» [3: 290]. Характеризуючи українця аж надто негативно: «*Тюхтій-хохол, що, хоч дурний, та хитрий*» [7: 29], Маланюк говорить про нього: «*Каліка, смерд — такий він і донині, / Сліпий Кобзар, що точить вічний жаль. / [...] / Зродив, але — дрібну плебейську шваль / Вошивих душ, що бабраються в слині*» [7: 21]. Уперше цей вірш було опубліковано в збірці «Перстень і посох», де поет вніс характерні зміни у наведений текст: «*Каліка виклятий — такий він і донині / Сліпий кобзар — співа свій вічний жаль, / [...] / Зродив вождів — дрібну плебейську шваль / Вошивих душ, що бабраються в слині*» [6: 588]. «*Зродив вождів*

дів» — конкретна вказівка на конкретну еліту української державності 1917–1920 рр. Серед найвищих вождів Маланюк шанував, здається, лише одного Симона Петлюру.

Вірш «*Nomina sunt odiosa*» (у римлян ця фраза вживалася із сенсом «не називаючи імен») прозоро адресується Володимирові Винниченку — видатному українському письменникові і політику, що був в УНР головою уряду, а за Директорії — її головою. Це він написав роман «Кирпатий Мефістофель» та оповідання «Краса і сила», дія якого відбувається в місті **Сонгороді** [2: 32]. Пор.: «*Все той самий кирпатий профіль, / І скитське чоло, й качий ніс; / Малоросійський Мефістофель / Або дрібний хохлацький біс. / Блукає, хмикає, шепоче, / Снує свою павучу сіть, / І нишпорять гадючі очі, / Де б ще заслинить і вкусить. / [...] / Лиш він у Сонгороді квітне, / І, не порушуючи сон, / Усі Грицьки й Гергени бідні / Йому ясають в унісон*» [7: 8–9]. Григорій Ключек глибоко й розумно схарактеризував опозиційну пару Винниченко (соціалізм) та Маланюк (націоналізм), показавши, що «національна ідея несе в собі більше істин, ніж ідея соціалістично-комуністична» [1: 331].

2. Український характер, уже певним чином схарактеризований у попередньому пункті, засуджується в окремому вірші «Народилися во время люте»: «*Рвав гарячий вітер революцій, / І війнула полум'ям війна / [...] / Ви ж по закамарках, по щілинах / Заячий ховали переляк, / І пливли століттями хвилини / Над болотом рідних Кобеляк*» [7: 10]. **Кобеляки** — райцентр Полтавської області — у Маланюка має узагальнююче навантаження, позначаючи усіяку глушину. Розмова ж про характер «інтелігенції» залучає М. В. Гоголя — одразу «Мертві душі» і «Ревізора»: «*І мертві душі удушють дух (яка розкішна алітерація! — Г. М.), / І Собакевич грає Хлестакова*» [7: 27–28].

3. Взагалі Україну, особливо через її поразку в боротьбі за незалежність 1917–1920 рр., поет критично оцінює в ряді віршів збірки, особливо яскраво — у вірші без назви: «*Ні, не покритка Катерина — Даремно плакав Тарас*» [7: 29–30]. Використавши уславлену поему Т. Г. Шевченка «Катерина», Євген Маланюк узагальнив ім'я героїні аж до позначення всієї України. Спираючись на фонетичну й словотвірну паралельність назв **Катерина** — **Україна**, поет називає ім'я **Катерина**, а його критичні закиди стосуються всієї **України** в при-таманному Маланюкові переліку її гріхів. Багато дослідників бачили

(на нашу думку, помилково) Україну в **Антимарії, Земній Мадонні**. А чи бачать вони її в **Катерині**? Пор.: *«Ти — масна монгольська перина, / Повіє племен і рас! / О неплодна стара розпусто, / Лоно твоє — базар! / Там лишили болотяну пустош / Хан і каган, і куркуль, і цар. / Це ж від них наскидала байстряг ти, / Що повіялись хто куди, / Ні, тебе ще не так карати, / Ще б з вогнем не такої біди... / [...] / Пий же, пий кров повстань, як воду, / Упивайся червоним вином! / Хай о б р і з тобі — богом свободи, / А бандитство — солодким сном!»* [7: 30].

Якщо узагальнити критику Євгеном Маланюком України [10: 12] у «Чорних віршах», то вона зрештою зводиться до того, що в українців, з погляду поета, замало рис варязьких і забагато — скитських (тобто скіфських) та еллінських. Утім, усі ці три етнічні означення мають у Маланюка дуже специфічний сенс, що приблизно відповідав поняттям «бойовитість», «темність» та «розслабленість». І терміни, обрані поетом, і їх осмислення, їх етнопсихологічна українська відповідність — усе треба брати під великий сумнів. Скажемо лише на завершення, що всі ці оцінки — з великої, безмежної любові Євгена Маланюка до України і бажання якомога більше їй конкретно допомогти. Скажемо також, що саме такий метод вираження своєї любові через негативні параметри, характерний і для попередніх збірок поета, особливо третьої та четвертої, призвів зрештою до того, що «Чорні вірші» (обрано дуже характерну назву, узгоджену із змістом збірки) так і не були опубліковані за життя поета.

Література

1. Клочек Г. Д. В. Винниченко і Є. Маланюк як два полюси української ідеї // *Енергія художнього слова : зб. статей / Г. Д. Клочек.* — Кіровоград : КДПУ, 2007. — С. 325–333.
2. Куценко Л. Примітки (до «Чорних віршів» Є. Маланюка) / Л. Куценко // *Вежа.* — 1996. — № 2. — С. 32–33.
3. Куценко Л. Упорядкування, передмова та примітки // Є. Маланюк. *Невичерпальність : поезії, статті : для старшого шкільного віку / [упоряд., передм. та приміт. Л. В. Куценка].* — [2-е вид.]. — К. : Веселка, 2001. — С. 5–24, 270–307.
4. Куценко Л. Євген Маланюк про Ліну Костенко / Л. Куценко // Є. Маланюк. *Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига].* — Львів : Світ, 2005. — С. 342–345. — (До джерел / Ad Fontes).

5. Куценко Л. Євген Маланюк: над рядками поезій Ліни Костенко / Л. Куценко. — <http://www.day.kiev.ua/134144/>.
6. Маланюк Є. Поезії / [упоряд. Тарас Салига]. — Львів : Фенікс, 1992. — 680 с.
7. Маланюк Є. Чорні вірші / Є. Маланюк // Вежа. — Кіровоград, 1996. — № 2. — С. 8–32.
8. Маланюк Є. Невичерпальність : поезії, статті : [для ст. шк. віку] / [упоряд., пер. і прим. Л. Куценка]. — [2-е вид.]. — К. : Веселка, 2001. — 318 с.
9. Маланюк Є. Крути — народина нового українця / Є. Маланюк // Є. Маланюк. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / [упоряд. та перед.: Т. Салига]. — Львів : Світ, 2005. — С. 257–267. — (До джерел / Ad Fontes).
10. Салига Т. «Поезія і ніж» та строфи — «на шаблі» / Т. Салига // Літературна Україна. — 2005. — 20 жовтня. — С. 1, 4, 7.
11. Старовийт М. Примітки // Є. Маланюк. Поезії [упоряд. Тарас Салига]. — Львів : Фенікс, 1992. — С. 615–646.
12. Товстяк Н. Концепція долі України в поезії Євгена Маланюка часів другої еміграції / Н. Товстяк. — <http://www.ktf.franko.lviv.ua/~vivat/book3.html>.

Мельник Г. И.

ТОПОНИМ УКРАИНА В ПОЭЗИИ Е. МАЛАНЮКА АМЕРИКАНСКОГО ПЕРИОДА

*Статья посвящена анализу топонима **Украина** в поэзии Евгения Маланюка американского периода. Поэтонимы ярче всего выявляют свою многофункциональную сущность именно в поэзии, где они, в первую очередь в зависимости от рода литературы, специфики, имеют фактически неограниченные возможности в коннотировании, смысловом и экспрессивном наполнении.*

Ключевые слова: *онимия, идиостиль, Евгений Маланюк, топоним Украина.*

Melnyk G. I.

TOPONYM UKRAINE IN E. MALANYUK'S POEMS OF THE AMERICAN PERIOD

*The article deals with the analysis of toponym **Ukraine** in the works of E. Malanyuk of the American period. Poetonyms best display their multi-functional essence in poetry where they, due to the literature type, specificity, have unlimited possibilities as for connotation, content and expressive fulfilment.*

Key words: *proper names, individual style, Eugene Malanyuk, toponym Ukraine.*